

Ruttkay, Alexander T.: Príchod Slovanov, Veľká Morava, príchod Maďarov do Karpatskej kotliny

Slovania sa na území Slovenska usadzovali v niekoľkých vlnách od konca 5. stor. Po roku 568 bola časť staroslovanských populácií osídlených v nížinných oblastiach stredodunajského priestoru v mocenskom zväzku avarského kaganátu. V rámci vývoja slovansko-avarských vzťahov znamenal v prvej polovici 7. stor. výrazný zlom vznik slovanského kmeňového zväzu na čele so Samom. Priama vojenská prítomnosť avarského kaganátu v južných častiach Slovenska je zreteľná až od poslednej tretiny 7. stor. Možno sledovať kultúrne a etnické odlišnosti, no i spoločné prvky medzi Slovanmi a Avarmi. Kultúrne a obchodné kontakty smerovali do franskej oblasti, no i do Byzancie.

Severne od priamej mocenskej sféry kaganátu je na území Slovenska zreteľné rozširovanie a zhusťovanie slovanského osídlenia a hospodársky rast. Avarský tlak ovplyvnil pomerne skorý rozpad kmeňového zriadenia, ktoré nahradila teritoriálna organizácia. V 8. stor. sa rozvinuli viaceré špecializované remeslá. Od poslednej tretiny 8. stor. vznikali postupne opevnené sídla - hradiská ako strediská moci a organizácie výroby. Materiálna kultúra odzrkadľuje úbytok kontaktov s juhovýchodom a naopak rastúce kontakty so západom, osobitne s Franskou ríšou. Už okolo roku 800 sú indície o franskej, severoitalskej a asi aj byzantskej kresťanskej misijnej činnosti.

Zánik avarského kaganátu koncom 8. stor. znamenal nový impulz pre vývoj naddunajských Slovanov, ktorí mohli byť v tomto období spojencami Frankov. V prvej tretine 9. stor. prebiehala postupná integrácia menších organizačných celkov na južnej Morave a západnom Slovensku. V roku 828 vznikol v Nitre, v okruhu sídla kniežat'a Pribinu a z franskej iniciatívy kresťanský kostol. Ale v tom období ako dôsledok predchádzajúcej integrácie existovali už iba dva organizačné celky naddunajských Slovanov: moravské a nitrianske kniežatstvo. Po expanzii Mojmíra proti Pribinovi v roku 833 boli tieto dva celky spojené a vznikol veľkomoravský štát, ktorého jadrom bola južná Morava a západné Slovensko.

Násilný charakter tohto spojenia dokumentuje aj zánik, alebo funkčný útlm viacerých veľkých hradísk – starších teritoriálnych centier - na území Slovenska a vznik nových centier. Nitra sa stala sídlom údelných kniežat, Mojmír tam dosadil svojho príbuzného Rastislava. Vznikol duálny model pretrvávajúci počas celého trvania veľkomoravského kniežatstva. V krízových časoch predstavoval jednu z príčin vnútorných sporov medzi Mojmírovcami a teda prvkom potencionalnej nestability.

Z geopolitického hľadiska medzi dôležité prvky veľkomoravských dejín patrí obrana proti východofranskej expanzii. Roku 846 bol po franskom zásahu pozbavený moci Mojmír, na kniežací stolec nastúpil s podporou značnej časti domácej aristokracie Rastislav. Údelným kniežat'om v Nitre sa stal Svätopluk. Veľká Morava sa vnútorne stabilizovala, vojensky zosilnela a dokonca zasahovala i do franských dynastických sporov.

Teritoriálna podvojnásť sa odzrkadľuje aj v cirkvi. Franské cirkevné centrály označovali napr. ešte i roku 852 veľkomoravské kresťanstvo za nezrelé. Nitriansko spravoval arcibiskup zo Salzburgu, Moravu biskup z Pasova, neskôr oba celky spravoval Pasov. Cez franskú cirkevnú jurisdikciu prenikal mnohostranný franský vojenskopolitický vplyv. Rastislav ho chcel eliminovať budovaním vlastnej cirkevnej organizácie. Jeho žiadosť rímskemu pápežovi o vyslanie biskupa neuspela. V úsilí nadviazať kontakty s mocnou byzantskou ríšou obrátil sa následne na cisára v Konštantinopoli so žiadosťou o vyslanie kresťanských učiteľ'ov ovládajúcich slovanský jazyk. Roku 863 prichádzajú zo Solúna bratia Konštantín a Metod. Do liturgie zaviedli používanie slovanského jazyka, preložili z gréčtiny početné náboženské i právnické texty. Zapisovali ich novým písmom – hlaholikou prispôbenou slovanskej jazykovej fonetike.

Význam byzantskej misie stúpol, keď Konštantín a Metod priamo v Ríme vysvetlili svoj postup a obhájili jeho správnosť. Do veľkomoravského prostredia sa však vrátil už len Metod. Bol ustanovený za biskupa a neskôr sa stal arcibiskupom Veľkej Moravy.

Záver vlády Rastislava bol v znamení vnútornej mocenskej krízy a nárastu východofranského vojenského tlaku. Knieža bolo zbavené moci. S počiatkovou franskou podporou sa ústredným kniežaťom stal jeho príbuzný – nitrianske údelné knieža Svätopluk. Dobové pramene priznávajú Svätoplukovi ad personam titul „rex“ a označujú ho za najväčšieho panovníka Veľkej Moravy. Čoskoro uzavrel s Frankami pre obe strany užitočný mier. Veľký vojenský potenciál, v ktorom boli zastúpení aj početní etnicky cudzí bojovníci, použil na expanzívne vojny s veľkými územnými ziskami. Na východe prenikol až k rieke Tise, expandoval krátkodobo na územia vislianskeho kniežatstva a lužických Srbov. Príznačné sú jeho ničivé výpravy do sféry franskej dominancie v Zadunajsku, kde v 9. stor. existovalo niekoľko slovanských správnych území. Podrobil si aj územie Čiech. Metod ako arcibiskup pokrstil knieža Bořivoja z rodu Přemyslovcov.

Štát sa vnútorne stabilizuje, hospodársky mocnie. Formovali sa prvky teritoriálnej organizácie a správneho systému. Spoločenský a ekonomický vývoj charakterizuje vznik veľkých mocenských a hospodárskych centier, tzv. hradských miest, prehĺbujúca sa špecializácia remesiel, rozvoj poľnohospodárstva a živočíšnej výroby, sociálna diferenciácia s početnou vrstvou dvorskej aristokracie a vojenských elít a diaľkový obchod. K prvkom destabilizácie okrem sporov v rámci kniežacieho rodu je rastúca vojenská a hospodárska moc veľmožov stavajúcich si dokonca vlastné sídla – dvorce s malými družinami, remeselná výroba zameraná viac-menej len pre zabezpečenie potrieb vedúcej vrstvy a nerozvinutosť vnútorného obchodu, čoho odrazom bola napokon aj absencia razby mincí.

V oblasti kresťanskej cirkvi bol v popredí boj Metoda a východofranského kléru. Popri veľkomoravskom arcibiskupstve na čele s Metodom vzniklo v Nitre biskupstvo na čele s franským mníchom Wichingom. Svätopluk zaujímal k cirkevným sporom ambivalentné stanoviská, čo sa vypuklo prejavilo po smrti Metoda, keď jeho žiaci boli úplne vykázaní z veľkomoravského územia.

O intenzívnej christianizácii v 9. stor. svedčia odkryté zvyšky kostolov s byzantskými, franskými a severoitalskými genetickými črtami. O franskom vplyve svedčí patrocínium regensburgského patróna Sv. Emeráma na nitrianskom hrade a benediktínskeho kláštora Sv. Hypolita na Zobore, ktorý už stredoveké pramene spájajú s tradíciou Svätopluka I.

Keď Svätopluk roku 894 zomrel, zanechal svojim dvom synom Mojmirovi II. a Svätoplukovi II. vojensky silný a teritoriálne rozsiahly mocenský útvar. Na jeho spravovanie však jeho nástupcovia nestačili. Boj, ktorý vypukol medzi bratmi využili Frankovia na vojenský zásah, ktorý prispel k vnútornému organizačnému rozkladu. Pomerne rýchlo sa odpojili najmä počas expanzívnych vojen Svätopluka I. pripojené územia a čoskoro sa rozpadlo na menšie územia aj pôvodné organizačné jadro kniežatstva.

Oslabený veľkomoravský štát sa dostal čoskoro pod dvojité vojenský tlak. Okrem útokov z východofranského kráľovstva pribudli po roku 896 útoky maďarského kmeňového zväzu. Mojmir II. zahynul v neznámej bitke s Maďarmi už pred rokom 905. V ďalšej, už aj historicky známej bitke roku 907, ktorá sa odohrala najskôr v oblasti dunajského pravobrežia oproti Bratislave maďarské vojská dosiahli víťazstvo aj nad franskými vojskami a ich spojencami.

Aj keď už v období vlády kniežaťa Rastislava po roku 861 a najmä počas výbojov Svätopluka I. po roku 880 je pravdepodobná v zostave veľkomoravských jazdeckých družín prítomnosť maďarských bojovníkov, archeologicky preukázateľným dokladom maďarskej prítomnosti sú až hroby z 10. stor. Ich najstaršia vrstva patriaca na prelom 9. a 10. stor., zistila sa zatiaľ na hornom Potisí, na území Slovenska v Medzibodroží. Na tomto území obývanom redšie slovanským obyvateľstvom, asi už za vlády Svätopluka I. sídlili menšie maďarské

skupiny poskytujúce kniežat'u vojenskú pomoc. Po príchode maďarského kmeňového zväzu z východu cez karpatské priesmyky sa k Maďarom naopak pripojila časť slovanských elít na Potisí. Nasledoval veľmi rýchly maďarský vojenský postup do západnejších častí Podunajskej oblasti. Ilustruje ho porážka veľkomoravských vojsk pred rokom 906 a roku 907 aj širšej vojenskej koalície na čele s franskou ozbrojenou silou.

Vojenské úspechy však neznamenali okamžitý územný zábor a maďarské osídľovanie. Na juhozápade územia Slovenska patria najstaršie hrobové celky asi až do obdobia v rokoch 920-925. Svedčia už o tunajšej stálej prítomnosti jazdeckých ozbrojených družín. V rokoch 930-940 sa tu usídľujú ďalšie - už väčšie - populácie. Ani táto vlna na severe však neprekročila približne dnešnú líniu Bratislava - Hlohovec - Nitra - Levice - Lučenec - Rimavská Sobota. Na východnom Slovensku táto časová vrstva staromaďarskej prítomnosti nateraz nie je doložená.

Postupný proces maďarského osídľovania možno predpokladať aj v iných vojensky podrobených častiach stredodunajského priestoru. Zadunajsko, kde žilo početné slovanské obyvateľstvo a takisto aj relikty slavizovaných Avarov, stalo sa doménou kmeňa Meder, z ktorého pochádzal predchodca neskoršej uhorskej kráľovskej dynastie knieža Arpád. S jeho menom sa spája rozdelenie obsadených území. Nitra ostala významným mocenským centrom, ešte pred polovicou 10. stor. sa stala sídlom údela, ktorý spravovali členovia arpádovského rodu. Prvým v poradí bol asi Arpádov syn Jelech.

Nie sú známe osudy kresťanstva a kresťanských inštitúcií po maďarskom zábore. Biskupstvo v Nitre zaniklo, no pretrvali relikty kláštora na Zobore a združenej kapituly, kontinuitu s 9. stor. naznačuje patrocínium Sv. Emeráma na hrade. Zotrvanie kresťanských tradícií z 9. stor. na západnom Slovensku sa prejavilo čoskoro aj pri christianizácii na území rodiaceho sa uhorského štátu po roku 970 s počiatočnými zásluhami najmä biskupstva v Pasove.

Prvá polovica 10. stor. bola v znamení početných maďarských koristníckych výprav do rôznych častí južnej a západnej Európy. Cieľom bolo získanie koristi. Tribúty v naturálnej podobe odovzdávali v 10. stor. aj domáci obyvatelia na obsadených územiach.

Po porážke maďarských vojsk v bitke pri Augsburgu r. 955 azda na kratší čas obsadil západnú časť územia Slovenska české knieža Boleslav I. Zaujať toto územie sa podarilo asi pred rokom 970 kniežat'u Takšoňovi alebo jeho synovi Gejzovi. Za Gejzu bola Nitra opäť sídlom údela, tentoraz už priamo vojvodstva na čele s Gejzovým bratom Michalom.

Ku koncu 10. stor. sa na južnom Slovensku usadzovali ďalšie skupiny jednoduchého maďarského obyvateľstva, a to najmä v redšie osídlených častiach Podunajskej nížiny. Vznikli pohrebiská, na ktorých sa vyskytujú aj hroby bojovníkov so zbraňami a jazdeckým výstrojom západoeurópskeho typu. Tieto militáriá sa odlišujú od pôvodnej typickej východoeurópskej - stepnej - výzbroje starých Maďarov. Zmeny vo výzbroji súvisia už s uhorským štátotvorným procesom. Tieto hroby môžu súvisieť s príslušníkmi vojenských družín veľkokniežat'a Gejzu a predstavujú najmladší archeologický doklad s výpoveďou o etnickej príslušnosti pochovaných.

Po rozpade veľkomoravského štátu nastala rozdielnosť politicko-organizačného a kultúrneho vývoja rámcovo v dvoch územných celkoch. V južnej časti zanikla veľkomoravská organizačná štruktúra. Jej relikty (menšie územné celky) sa dostali pred polovicou 10. stor. pod priamu staromaďarskú vojenskosprávnu kontrolu. Niektoré z bývalých veľkomoravských centier pretrvali po istom útlme naďalej ako organizačné uzly. Časť slovienskej aristokracie pritom mohla nadobudnúť významné pozície i v nových pomeroch. Ekonomický potenciál a organizácia výroby z 9. stor. našli svoje pragmatické využitie aj v 11. stor. v systéme služobných osád. Prvky veľkomoravskej architektúry možno podchytiť ojedinele len v rustikálnych predrománskych a románskych stavbách.

Odlišný bol vývoj v 10. stor. na územiach Slovenska severne od vyššie spomenutej zóny pod priamou staromadžarskou kontrolou. resp. i na celom východnom Slovensku. Tu pretrvávali menšie územné celky ovládané príslušníkmi slovienskej aristokracie. Vývoj v prvej polovici 10. stor. bol sčasti ovplyvnený vzťahmi k územiu Poľska a Sliezska. Vo vzťahu k Maďarom boli pravdepodobne viaceré formy kontaktov: od otvoreného vojenského nepriateľstva, cez platenie tribútu za mier až po príležitostné spojenectvo. Slovienske osídlenie tu priamo nadväzuje na 9. stor., postupuje však i do vyšších polôh. Materiálna kultúra sa vyvíja kontinuálne od 9. stor., vo výrobe umeleckoremeselných predmetov (najmä šperky) je však zreteľná rustikalizácia. Kontakty so staromadžarskou materiálnou kultúrou sú nepatrné, pásmo s výskytom výrobkov súvisiacich so starými Maďarmi sa končí prakticky na severnom rozhraní pohrebísk tzv. belobrdského typu. Vo vývoji architektúry sa odzrkadľujú vplyvy západnej i východnej kresťanskej orientácie.

Na severnom a východnom Slovensku nachádzame stopy kultúrnych kontaktov s Poľskom, Pobaltím a Kyjevským Ruskom.

Bližšie kontakty medzi slovenským a maďarským obyvateľstvom pred polovicou 10. stor. mohli sa teda vyvinúť najmä v južných častiach Slovenska. Svedčia o tom pohrebiská tzv. belobrdského typu, ktoré sa vyskytujú na územiach s etnicky premiešaným obyvateľstvom. Etnicky určujúce znaky sa postupne oslabovali a v druhej polovici 11. stor. z hľadiska poznávacích možností archeológie úplne zanikli. Na východnom Slovensku sa pohrebiská tzv. belobrdského typu doteraz nezistili.

Vcelku na pomerne veľkej časti územia Slovenska je doložená kontinuita osídlenia v 9. – 11. stor. Hospodársko-organizačná základňa naddunajských Slovienov mohla byť v počiatkoch uhorského štátu aj jednou z viacerých opôr panovníka pri podrobení odbojných skupín staromadžarskej kmeňovej aristokracie reprezentujúcej „pohanskú“ opozíciu.